

TOMÁŠ ZE ŠTÍTNÉHO

V Tomáši ze Štítného dostupuje staročeská próza svého vrcholu.

Pocházel z chudší větve panského rodu Benešoviců a narodil se pravděpodobně r. 1333 nebo 1334 na otcovské tvrzi Štítném u Žirovnice, kde náleželo rodině mimo tvrz půl vesnice s poplužím. Vzdělání se mu dostalo v otcovském domě a na artistické fakultě nového vysokého učení pražského. Výklady mistrů doplňoval horlivou četbou a nemalou vzpruhou pro vlastní přemýšlení a tříbení životních názorů byla mu kázání mistrů. Vedle otázek theologickofilosofických zajímaly ho také otázky sociální a správní poměry. Hodnosti akademické nenabyl, musil odejít na ves hospodařit. Oženil se a měl pět dětí (jedno zemřelo před r. 1376, rovněž manželka; dospěly jen dvě, Jan a Anežka, ale Štítného přežila asi jen Anežka). Pobyt na odlehlé vsi asi často přerušoval a pobýval v Praze, kde chodil pilně na kázání proslulých kazatelů Konráda z Valdhůz a Milíče z Kroměříže. Milíčovi přičítá, že ho podnítil ke spisování. – Péro vtiskla Štítnému do ruky starost o dorůstající děti, péče o čeled a jiný obecný lid; svými výklady chtěl jim opatřit na vsi, kde nebylo ani kázání, ani nešpor, ušlechtilou zábavu a vzdělání. R. 1381 pronajal své zboží ve Štítném a odstěhoval se do Prahy, kde zemřel asi r. 1403 nebo 1404.

Štítný je první laik, který píše česky o náboženských věcech; jinde národní jazyk do náboženské literatury uváděli mistři nebo duchovní. Znal dobře úskalí, o něž se mohla jeho spisovatelská činnost rozbít, a proto se zabezpečil a ohradil proti možným žalobám a stíhání, že se neoprávněně plete kazatelům a mistrům do jejich pracovního pole, tím, že dedikoval svůj první spis mistru Vojtěchovi Raňkovu z Ježova. – Své spisy psal nejprve pro své děti, ale když se líbily také jiným, upravoval některé, zvláště když děti dospěly, pro širší veřejnost. Všechny mají ráz vzdělávatelný. Štítný má na mysli člověka obecného; poučení, které jeho spisy podávají, stojí však plně na výši doby, ba leckdy ušlechtilým citěním svou dobu předstihuje, takže se může měřit s nejlepšími latinskými spisy svého druhu. Jeho vědomosti na laika, ovšem znalého latiny a němčiny a částečně vzdělaného na školách, byly neobyčejné. Také formální stránka jeho spisů vyniká. Pokud jde o sociální názory, Štítný je typický člověk středověku, pokouší se udržet feudální řád; kde kritizuje společnost, činí tak jen s hlediska tohoto řádu. Tím však, že psal o theologických věcech česky, stal se přímým předchůdcem literatury období husitského.

Literární dílo Tomáše ze Štítného se zachovalo v rukopisných sbornících:

1. První přeložené práce shrnuje t. zv. *sborník Vyšehradský*; dochoval se v opise z r. 1396 (NUK XVII F 9). Obsahuje dva spisy přeložené, spis domněle Augustinův (ale ve skutečnosti od Ambrosia Autperta) *De conflictu vitiorum et virtutum* (O bojování hříechův s šlechetnostmi) a spis minority Davida z Augšpurku *De septem processibus religiosorum* (O sedmi duchovního stavu vstupních). V rukopise Vyšehradském byl po roce 1396 připsán ještě další traktát O korábu Noemově, vzdělaný podle IV. kn. *De arca Noe morali Huga Svatoviktorského*; je též od Štítného, ale pozdější.

2. Po sborníku přeložených traktátů následoval první sborník samostatných knížek, dochovaný v originále, t. zv. *sborník Klementinský* z r. 1376 (NUK XVII A 6). Některé

traktáty jsou také ve *sborníku Sázauském* (Mus. III B 6), jiné části má *sborník Musejní* z r. 1400 (Mus. III B 5). Kodex Klementinský je nádherně ilustrován, ale porušen. Osnovu má tuto: a) O víře, b) O nádeji a milosti (základních ctnostech křesťanských, bez nichž nelze dojít spasení), c) O stavu panenském, vdovském a manželském, d) O hospodářovi, hospodyně a čeledi, e) Kak se zdejší stavové lidští připodobňávají k andělským kuoróm, f) Ostnec svědomie a o pokušení dábelkém, g) Kak se očistijem, že hřešíme (t. j. o svátostech, dále o smrti, pohřbu, očistci a službě zádušní). Na konci je doslov spisovatelův. — Na svých místech Štítný přidal Výklad páteře a k výkladu o smrti *Knížky o smrti mládence bujného*, vzdělané podle 2. kap. II. knihy Susova *Horologium aeternae sapientiae* (Orloj věčné moudrosti); samostatně vzdělání je také v rukopise *Musejním* (III B 10). — Mnohé spisky byly hotovy, než je Štítný spojil v celek; když je opisoval načisto, upravoval, měnil a doplňoval. Knížky kolovaly již samostatně, líbily se, ale byly také závistivě kritizovány; proti těmto posudkům se brání v předmluvě.

Tento sborník Štítný někdy po roce 1389 v Praze přepracoval, ale i tomuto přepracovanému sborníku říká „první knihy“. Osnovu v podstatě ponechal, ale výklady rozhojňoval. Sborník se dochoval v opise Vávry z Jivjan (*sborník Vávruv* z r. 1492, NUK XVII D 31, jenž je opsán z nedochovaného opisu Matěje Čapka).

3. Odrostlejšími dětem napsal *Řeči besední* formou dialogickou (otec odpovídá na dotazy dětí). Spis jedná o Bohu, o jeho vlastnostech, o stvoření a zřízení andělů, o stvoření člověka, o jeho prvotním stavu, o pádu a následcích jeho, o vykoupení, o svobodné vůli atd. Na konci je spisek O bojování hříchů se šlechtynostmi ve formě dialogické. Toto první zpracování se nedochovalo, víme o něm jen ze zmínky Štítného v obnoveném vzdělání, určeném již pro širší obecnost a dochovaném v pozdním porušeném a vadném opise, psaném dvoji rukou (v rukopise Budyšínském, kodexu s různým obsahem). Toto přepracované vzdělání pochází z doby kolem r. 1391. Štítný se zde pustil na pole, které dosud bylo vyhrazeno theologům a latině, a proto se zajišťuje proti nenávislné kritice uznávanými autoritami. Pro nejtěžší části čerpá z V. kn. Bernardova spisu *De consideratione* (O rozjímání) a ze spisu Huga Svatoviktorského *De tribus diebus* (O třech dnech), v další části čerpal z Malogranata, ze Susova *Horologia*, dále má četné citáty z Augustina (přímo nebo z Lombardových *Sentencií*).

4. Pro besedování s odrostlejšími dětmi Štítný napsal dva svazky *Řeči svátečních a nedělních z rok do roka*. Dochován je opis v jediném svazku (NUK XVII C 15), ale neúplný, t. j. asi polovina obou původních svazků, doba od adventu do velikonoce včetně; dílo vzniklo asi r. 1392. Z tohoto rukopisu je opsán rukopis Strahovský (DG III 13).

5. Někdy po roce 1391 pořídil Štítný na přání dcery Anežky výběr ze *Zjevení svatě Brigity* (NUK XVII C 21 a UK v Olomouci II 190, z r. 1482). Druhý výběr z *revelací*, menší, ale zhuštěnější, pořídil Štítný pro širší čtenářskou obec (rpk Leningradský, veř. knih. Českk. F n. I N 1, z r. 1419, NUK XVII F 1, z r. 1453 a Mus. IV B 15, z r. 1526).

6. Nedlouho po roce 1394 sepsal Štítný *Knížky o šaších* podle Jacoba de Cessolis *Ludus scaccorum sive de moribus hominum et de officiis nobilium* (O hře šachové neb o mravech lidských a o povinnostech šlechty). Šachovnice, figurky a hra jsou podnětem a rámcem k výkladům o poměrech a stavech lidských. Štítný výklady značně rozhojnil, používá svých zkušeností o našich poměrech. Spisek se zachoval v pozdním, nammnoze chybném opise (v rukopisném kodexu smíšeného obsahu v Nár. knih. ve Vídni č. 5293).

Do doby před rokem 1400 náleží také zachované vzdělání Štítného spisu Richarda Svatoviktorského Benjamin Minor *De praeparatione animi ad contemplationem* (O přípravě ducha k rozjímání); dále nezachované obšírnější, ale Štítným vzpomínané vzdělání díla připisovaného Bonaventurovi, *De septem itineribus aeternitatis* (O sedmi chodbách

k blažené věčnosti) a s ním blíže neurčený výklad O domu. V této době vznikl snad také výklad O korábu Noemově; byl již také vzdělán Jeronymův (vl. Pelagiův) list Demetriadě, dochovaný ve zlomcích Štítnského kodexu (v knih. Strahovské, DD IV 65). Známost tohoto listu Štítný projevuje a cituje z něho v Řečech svátečních a ve sborníku z roku 1400.

7. V roce 1400 přikročil Štítný k novému souboru svých vlastních i vzdělaných jím prací a uložil je ve svém třetím sborníku, t. zv. *sborníku Musejním* (z roku 1400), určeném pro širší veřejnost. Namnoze má tento sborník proti dvěma předešlým pozměněnou osnovu tak, že Štítný k svému základnímu spisu v jednotlivých oddílech připojuje další příbuzné spisky, buď přeložené, nebo v zkratce vzdělané knížky cizí. Sborník má čtyři oddíly. Po předmluvě začal knížkami o stavech: O stavu panenském, vdovském a manželském, O hospodáři, hospodyně a čeledi, O devíti stavech lidských podobných k devíti kóróm anjelským, O stavech onoho světa (t. j. o pekle, očistci, nebi). — Druhý oddíl je O hříšiech; užil tu částečně spisu Viléma Peralta *Summa vitiorum* a k němu připojil Knížky Richardovy o čtveru zlém podle *De eruditione hominis interioris* (O výchově vnitřního člověka), IV. kn.; samostatně je tento spisek zapsán v rukopise *Životů sv. Otců* (NUK XVII C 16). — Další oddíl je O šlechetnostech, O víře, naději a milosti (důkladnější a jiné pojednání než v stejnojmenném traktátu v prvním sborníku opírá se tu o spis Viléma Peralta [Perauta] *Summa virtutum*), O stěžejných šlechetnostech, o nichž sú mluvili filozofové, což sú mohli, O sedmi šlechetnostech, kteréž jsou proti hříchům úhlavním (podle spisu Davida bosáka, jehož vliv se projevil také ve spise o šlechetnostech), O bojování hříechův s šlechetnostmi (předělaný starší spisek), O sedmi dařiech Ducha svatého, O připravení srdce (stručný výtah, vlastně osnova díla Gerharda Lutyšského *De praeparatione [nebo doctrina] cordis*, O přípravě srdce), stručnější znění spisku připisovaného Bonaventurovi, O sedmi chodbách k blažené věčnosti, jež obšírněji vzdělal dříve (ale to se nezachovalo), O sedmeru blahoslavenství, Knížky o Desateru božiem prikázani a k tomu O dvanácti radách čtenie. — Poslední oddíl je O sedmeře kostelní svátosti.

Třetí sborník, nejobširnější, dochoval se v pozdějších opisech, z nichž ho však žádný nepodává věrně. Pokud se týče látky a uspořádání knížek, nejlépe a nejúplněji zobrazuje dílo *rukopis Musejní* z r. 1400 (III B 5), ale mění jazyk. Té vady nemá sice *rukopis zvaný Jezuitský* (NUK XVII C 18), ale zase mimo hojné vynechávky v textu a jiné poruchy má první traktát z té recense, která je ve sborníku Vávrově. Částečně obsahuje třetí recenzi sborníku též *rukopis Sázvavský* (Mus. III B 6, z r. 1465) a některé kusy z třetí recense jsou ve strahovských zlomcích (DD IV 65). Sborník vydal podle rukopisu Musejního A. Vrtátka s názvem *Thómy ze Štítného Knihy naučení křesťanského*, Praha 1873.

8. Výběr z třetího sborníku, který Štítný pořídil pro dceru Anežku, je obsažen ve *sborníku Opatovickém*. Napsal jí nejprve O hříšiech a šlechetnostech. Vynechal úmyslně O připravení srdce, O sedmi chodbách, ale odkazuje na ně jinam. K sedmému daru Ducha svatého, moudrosti, připojil další, nové výklady O moudrosti, v nichž v druhé polovici se opírá o III. kn. spisu *De anima* (O duši), zvaného též *De interiori domo* (O vnitřním domě) nebo *De conscientia aedificanda* (O výchově svědomí). Potom sem vložil nepůvodní spisek O dřevu múdrosti podle III. kn. Hugova díla *De arca Noe morali* (O korábu Noemově). Pak pokračoval dále v opisování a zapsal pro Anežku další svá díla. Začal úvodem k rozličným stavům, přešel do výkladu o svátostech, kde má zmínku o novém učení, remanenci, hlásané Stanislavem ze Znojma. Pojednav O trojiem stavu onoho světa, vrací se a zběžně vykládá o stavech, t. j. o stavu panenském, vdovském a manželském, O hospodářství. Na konci pak tu máme odjinud neznámé práce nepůvodní, Knížky Richardovy O stavu člověka vnitřnieho (*De statu interioris hominis*) a Výklad na knihy Múdrosti Roberta Holkota, malý výběr z výkladů na necelou první kapitolu biblické

knihy Moudrosti, prokládaný hojně jinými výklady Štítného. Spisek a spolu rukopis končí se uprostřed věty. Sborník se dochoval v rukopise Mus. III B 7 (na začátku i na konci něco schází, je to pozdní, namnoze chybný opis).

Poznání další literární činnosti Štítného, patrně z doby jeho pražského pobytu, rozšířil Fr. Ryšánek podrobným studiem, rozbořem a srovnáváním o další díla:

Sám Štítný se přiznává, že mnoho pozoroval různé stavy lidské, uvažoval o nich a napsal o nich četná pojednání. Stavěl však také za příklad a vzor před oči svých čtenářů životy světců. Tak zejména v *Životě sv. Alžběty* ukazuje, jak bohubíbě žila ve stavu panenském, manželském a vdovském a jak svým životem dala příklad všem těmto stavům. Toto dílko Štítného se dochovalo v pozdním rukopise *Životů sv. Otců* (NUK XVII C 28, fol. 450a-495a).

Také nábožensky vzdělavatelnou povídku *Barlaam a Josafat* prohlásil Fr. Ryšánek po zevrubném studiu za vzdělání Tomáše ze Štítného ve stručném článku v *Právu lidu* (11. ledna 1946).

U člověka tak zbožného, jako se nám Štítný jeví, dalo se předpokládat, že přeložil i spisy rozjímavé. Toho druhu jsou spisy zde uvedené ve sborníku Václava s Pořiechie (str. 659-669), kde bylo podotčeno, že jsou jistě některé, ne-li všechny, přeloženy Tomášem ze Štítného. Platí to zejména o prvním kuse sborníku, dochovaného bez začátku, jež je překladem spisu Augustinovi mylně přičítaného *De diligendo Deo*, o Rozmlouvání duše s svědomím, a o Samomluvení (Pseudo)Augustinově.

Při důraze, jaký klade Štítný na modlitbu, není nepravděpodobné, že skládal také modlitby. V staročeských modlitbách, v nichž Vilikovský rozpoznal některé modlitby Milíčovy, je jedna, jež se obsahem a slovním vyjádřením hodí na Štítného.

SBORNÍK VYŠEHRADSKÝ

(PŘEDMLUVA)

Tyto knihy vám sem zpořiedil, mé dietky, ne sám jich skládav a jsúť prvě svatého Augustina O bojování hříechóv s šlechetnostmi, druhé jednoho bosáka, ten jest slúl bratr David, O sedmi duchovnieho stavu vstupních, neb jest tu mnoho rozumu krásného a napoměnutie užitečného a přemyšlevanie nábožného. A jsúť i o zjevných věcech i o hlubokých. Ale nemóžť býti tak hluboké, což jsú lidé rozuměli, ani tak tvrdě zamčené, byť neporozuměl tomu, ktož chce čeho býti pilen; ano Kristus ve čtení praví: „Ktož hledá, nalezne; a ktož tluče, bude jemu otevřeno.“

1 zpořiedil sem pořídil jsem – 2 bosák bosý mnich (františkán) – 3 vstupně stupně – 4 rozum smysl; přemyšlevanie úvaha – 6 býti pilen čeho usilovati oč

O BOJOVÁNÍ HŘIECHÓV S ŠLECHETNOSTMI

O SVĚTSKÉM MILOVÁNÍ A MILOVÁNÍ BYDLA NEBESKÉHO

Milovanie světa die takto: I co krašieho, co ctnějšieho, co-li móž býti rozkošnějšieho a libějšieho než to, což zde před sobú v tomto světě vidíme? Ó, kak jest dívňe nebe obchránilo veš svět! Kak dívňe jest okrášlen svět pověťřim a pochotným světlem slunečným a také, že měsieć se tak dívňe mění, ano jeho večas přibývá,